

FREMMEDSPRÅKSENTERET

FOKUS PÅ SPRÅK

SPELALUTGAVE / NR 19 / DESEMBER 2009

ANTIKKENS SPRÅK I VERDEN

GRESK OG LATIN

Nygresk

Italiensk

Fransk

Spansk

Rumensk

Katalansk

Øivind Andersen og Mathilde Skoie

ANTIKKENS SPRÅK I VERDEN

GRESK OG LATIN

FOKUS PÅ SPRÅK NR. 19 / 2009 er skrevet av Øivind Andersen og Mathilde Skoie på oppdrag fra Fremmedspråksenteret. Øivind Andersen er professor i klassisk filologi, især gresk, ved Universitetet i Oslo. Mathilde Skoie er førsteamanuensis i latin ved Universitetet i Bergen og instituttleder ved Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk ved Universitetet i Oslo.

Hftet gir et innblikk i betydningen av de klassiske språkene i den moderne verden og retter seg mot elever, studenter, lærere, rådgivere og foreldre.

Redaktør for denne spesialutgaven av Fokus på språk: Berit Grønn.

Fremmedspråksenteret retter en takk til Python (Monty) Pictures og Strand & Øverli for bruk av tekst og bilder, og til Arne Halvorsen ved NTNU for hjelp med rumenske ord.

År	2009
Utgiver	Fremmedspråksenteret
Utgiversted	Halden
Ansvarlig redaktør	Johanne Ostad
Redaktør	Berit Grønn
ISSN	1890-3622
ISBN trykket	978-82-8195-038-2
ISBN på nett	978-82-8195-039-9

INNHOOLD

Helt gresk for meg	s. 2
Levende døde språk	s. 4
Lånord og kulturell tilpasning	s. 7
Orddanning	s. 9
Klassiske språk i tid og rom	s. 12
Antikkens kultur	s. 16
Er gresk og latin vanskelige språk?	s. 20
Latinske mottoer og ordspråk	s. 24
Latin i Norge	s. 27
Bøker og lenker	s. 29
Tidslinje	s. 30

HELT GRESK FOR MEG

Melina Mercouri, gresk filmstjerne og kulturminister, begynte en gang sin tale på en internasjonal kongress med å be om unnskyldning, fordi hun først ville si noe på gresk. Så ramset hun opp: «Demokrati, politikk, matematikk, teater...». Slik viste hun at når vi snakker om kultur, politikk og vitenskap, snakker vi egentlig gresk.

Og ikke bare gresk. Vi snakker også latin. Allerede det første ordet i tittelen på dette heftet er latin: *Focus* betyr «brennpunkt». *Kultur, minister, internasjonal, kongress* er alle latinske ord. Tok du buss til skolen i dag, fulgte latinen med på lasset: *Buss* er en moderne kortform av *omnibus*, som betyr «for alle». *Bil* er en kortform av det moderne *automobil* («selvbevegelig»), som er satt sammen av ett gresk og ett latinsk ordelement. *Sykkel* er en kortform av et moderne ord som er satt sammen av ett latinsk og ett gresk ordelement: *bikyklos* («torunding»).

Likevel har vi uttrykk som «dette er helt gresk for meg», i betydningen «jeg forstår ingenting». Og kan ikke latin virke merkelig utilgjengelig? I alle fall Harry Potters «hokuspokus-latin». *Hokuspokus* er en gammel folkelig forvanskning av latinens *hoc est corpus*, «dette er legemet», som presten sa under nattverden. De mange trylleformlene vi møter i Harry Potter, er en blanding av latin og tullelatin. *Avis*, som er en formel som får fugler til å skyte ut av tryllestaven,

er et eksempel på det første. *Avis* betyr rett og slett «fugl» på latin. *Tyggisvekkus*, som professor Lupus bruker i den tredje boken til å fjerne en klump med tyggegummi fra et nøkkelhull, er et eksempel på det siste. Likedan *sklio* – som betyr å gjøre om en trapp til en sklie. Begge disse er norske ord som har fått latinske endelser.

Flere trylleformler fra Harry Potter med forklaringer finner du her: http://no.wikipedia.org/wiki/Trylleformler_i_Harry_Potter. Hele første bind av Harry Potter er også oversatt til latin, *Harrius Potter et Philosophi Lapis*.
Kilde: SCANPIX

Vi skal ikke påstå at du vil kunne gresk og latin når du har lest dette heftet, men du kan lære litt og bli mer oppmerksom på all gresken og latinen som omgir oss. Og kanskje skjønne hvorfor det å lære seg gresk eller latin kan være både nyttig og morsomt, eller

som den romerske dikteren Horats sa det for 2000 år siden på latin: *utile et dulce*. Uttrykket er blitt en fast frase. Fraser og fyndord har latinen gitt oss mange av. Noen av dem er spredt rundt i dette heftet.

Errare humanum est, ignoscere divinum

Å feile er menneskelig, å tilgi guddommelig

Eventus stultorum magister est

Utfallet er tåpenes læremester

Faber quisque fortunae suae

Enhver er sin egen lykkes smed

Begrepsforklaring

Antikken: Tidsrommet ca. 750 f.Kr. til ca. 500 e.Kr. i middelhavsområdet, særlig knyttet til gresk og deretter romersk kultur og samfunn.

Oldtiden: Litt gammeldags betegnelse. Brukes dels om antikken, men mest mer omfattende, også om de eldre høykulturene i Egypt og Mesopotamia og Midtøsten for øvrig.

Gammelgresk vs. nygresk: Gammelgresk eller klassisk gresk er det greske språket slik det ble talt og skrevet i antikken. Nygresk eller moderne gresk er den gresken som brukes i Hellas i dag.

Antikke språk vs. klassiske språk: Det var mange språk i antikken, men «antikkens språk» sikter vanligvis til (gammel)gresk og til latin, som var

romernes språk. De kalles også ofte klassiske språk, fordi de tilhører den klassiske kulturepoken (jf. kapittel 6).

Hellas (før og nå): Hellas var i antikken ikke navnet på en stat, men ble brukt om den greske verden, eller kanskje heller den hellenske verden eller hellenernes verden. Folket var hellenere og språket hellensk – men politisk var den greske verden sterkt fragmentert. Betegnelsene greker og gresk skyldes at romerne først hadde kontakt med en undergruppe som gikk under navnet grekere, og de overførte betegnelsen til hele Hellas. Den moderne staten kaller seg Hellas (eller Hellada på folkelig nygresk); utenom grekerne selv er det nesten bare nordmenn som snakker om Hellas og ikke Grekenland e.l.

Romerriket: Det romerske imperium (velde eller maktområde) var det området romerne til enhver tid hersket over. Det nådde sin største utstrekning under keiser Trajan på begynnelsen av 100-tallet e.Kr., da det strakte seg fra Nord-England til Eufrat og fra Rhinen til Sahara. Riket ble etter hvert delt i to deler: Østmerriket og Vestmerriket. Etter hvert skrumpet Vestmerriket inn og gikk i oppløsning på 400-tallet.

Det bysantinske riket: Fortsettelsen av det østromerske riket med hovedstad i Konstantinopel (grekerne Byzantion og dagens Istanbul), grunnlagt av den kristne keiseren Konstantin den store på 330-tallet e.Kr. Riket var rammen om den gresk-ortodokse kristendommen. Det eksisterte frem til 1453, da ottomanene (tyrkerne) erobret Konstantinopel.

LEVENDE DØDE SPRÅK

Ingen har i dag latin eller gammelgresk som morsmål. Det er derfor det er vanlig å kalle dem døde språk. Men gresk språk er fremdeles levende i form av moderne gresk (nygresk). Latinen lever gjennom sine datterspråk; romanske språk som fransk, italiensk, katalansk, portugisisk, rumensk og spansk nedstammer fra latinen. Som vi alt har sett, lever også mye fra de antikke språkene videre som deler av vårt eget språk. I norsk kommer omtrent 20 prosent av ordforrådet fra latin. Se den lille ordkavalkaden i kapittelet om latin i Norge!

La oss ta ordet stasjon, som kommer fra latin *statio*, som betyr «standplass», «stopp». (Ordet er beslektet med gresk *stasis* (στάσις): «stillingtagen», «borgerkrig», «splid»). På moderne gresk er det mest brukt om stoppested, der en stiller seg opp. Sjekk bussholdeplassene hvis du reiser på ferie til Hellas!

I de romanske språkene har det latinske ordet *statio* fått litt forskjellige varianter:

fransk	italiensk	portugisisk	rumensk	spansk
station	stazione	estaçao	stație	estación

Tilsvarende tabeller kan man lage med utallige latinske ord. Prøv for eksempel med *experimentum* (eksperiment) eller *imperium* (imperium).

I tillegg finner vi disse og mange andre tilsvarende ord i ikke-romanske språk som engelsk og norsk. *Station*, *experiment*, *empire*, eller *stasjon*, *eksperiment* og *imperium* er både god latin, god engelsk og god norsk. I engelsken kan bortimot 80 prosent av ordforrådet føres tilbake til latin langs forskjellige veier, gjerne via fransk, og noe av det kan følges videre tilbake til gresk. Latinske ord som hos oss i høyden dukker opp som fremmedord eller i spesialbetydninger, tilhører dagligspråket i engelsk, for eksempel *animal*, *difficult* eller *famous* (av *animal*, *difficilis* og *famosus* på latin).

Latin og gresk er fremdeles produktive språk. Det betyr at greske og latinske ord og ordelementer stadig brukes til å skape nye ord, særlig innenfor vitenskap og teknologi. Tenk på ord som *data*, *mobiltelefon*, *nanoteknologi* (*nanos* er gresk og betyr «dverg»). Verbet *video* kommer fra latin og betyr «jeg ser».

Colosseum i Roma. Bygningen er verdens største amfiteater for dyre- og gladiator kamper. Den ble påbegynt under keiser Vespasian og fullført 80 e.Kr.
Kilde: Paul Hardy / SCANPIX

Maximat – *maximum* betyr «størst» eller «mest» på latin. Formodentlig selges maten til minipriser, av latin *minimum*, «minst».

Domus – betyr «hus» på latin.

Ultra – er et latinsk adverb som betyr «hinsides», «ut over». Det sikter vel til at butikken overgår selv vanlige supermarkeder – på latin betyr *super* «over».

Volvo – latin for «jeg ruller».

Lego – latin for «jeg samler», «jeg velger». Sammenlign med engelsk: *election* og *selection*.

Cresco – «jeg vokser» – passer på finansinstitusjoner, i alle fall i oppgangstider.

Cultura – er «kultur» på latin, i betydningen «dyrking av kunst og åndsliv», som hos oss, men fremfor alt pleie og dyrking av jorda: *agricultura*. Meieriets merkevare spiller vel på assosiasjonen til landbruk samtidig som den minner om den bakteriekulturen som ligger til grunn for produktet (en bruk av *cultura* som ikke er kjent fra klassisk latin).

Coop Mega – *Coop* er kortform for latin *cooperatio*, «samvirke»: Det er kooperativenes eller samvirkelagens storbutikker. *Mega* er gresk og betyr «stor».

Prior – latin for «før» og «fremre». Skal vel si noe om produktets fremragende kvalitet, samtidig som vi kan tenke på spørsmålet om hva som kommer først: høna eller egget.

LÅNORD OG KULTURELL TILPASNING

Hvordan har så mye klassisk språkgods kommet inn i norsken? Hovedgrunnen er at vi som alle andre europeiske nasjoner har overtatt kulturelementer og tanker fra antikken, og så har ordene fulgt med. Noen latinske ord er kommet inn for mer enn tusen år siden og føles helt norske: kjele (*catillus*), kjeller (*cellarium*), mynt (*moneta*), mur (*murus*) og tegl (*tegula*). Det norske verbet *kjøre* henger sammen med latinsk *caupo*, som betyr «vinhandler» eller «vertshusvert» – vin var noe en måtte kjøpe.

Alle disse ordene kommer fra latin, men romerne overtok mye fra grekerne, og via latinen er også mange greske ord kommet inn i norsk gjennom tidene. Mange sentrale kristne ord er opprinnelig greske, selv om vi har fått dem fra latinen: Det greske ordet *εὐαγγέλιον/euaggelion* («et godt budskap») i

dets latinske form *evangelium* har vi overtatt uendret på norsk. *Apostel* og *engel* er bare litt endret fra latinens *apostolus* og *angelus* (fra gresk *ἀπόστολος/apostolos* og *ἄγγελος/aggelos*); *disippel* er en fornorskning av det latinske *discipulus* (elev). *Martyr* (*μάρτυς/martys*) er et ord som har endret seg lite fra gresk via latin til norsk, mens andre ord har endret seg litt mer på veien, som *ἐπίσκοπος/episcopus* (biskop) og *διάβολος/diabolus* (djevel). Ordet *kirke* henger sammen med det greske *κύριος/kyrios* (herre), som *church* på engelsk og *Kirche* på tysk. I de romanske språkene er det derimot den latinske formen av *ἐκκλησία*, athenernes ord for sin folkeforsamling, som har fått gjennomslag: *Ecclesia* er blitt *église* på fransk, *chiesa* på italiensk og *iglesia* på spansk.

gresk <i>kyrios (κύριος)</i>			latin <i>ecclesia (ἐκκλησία)</i>		
engelsk	tysk	norsk	fransk	italiensk	spansk
<i>church</i>	<i>Kirche</i>	<i>kirke</i>	<i>église</i>	<i>chiesa</i>	<i>iglesia</i>

Slik kan vi gå fra område til område og identifisere ord som er blitt lånt inn fra latin og gresk, og som er blitt tilpasset norsken. Det blir samtidig en del av vår kulturhistorie, for ordene vi har lånt, viser hvordan vi har innpasset fremmede kulturelementer.

På noen områder er lånene gamle, for eksempel mye som har med **skole** og **skrift** å gjøre: *klasse, rektor, skole, bibliotek, gløse, grammatikk, leksikon, papir, penn, tavle, disposisjon, stil, komma, kolon og punktum*. Mange av disse ordene er så innarbeidet at de ikke føles fremmede, selv om de er importert fra latin og gresk. I mange tilfeller har vi ikke noe brukbart «norsk» ord å erstatte det med. Det samme gjelder innenfor mange andre områder som **litteratur**, **kunst** og **filosofi**. Ord som *gitar, harmoni, kor, melodi, musikk, drama, komedie, poesi, teater, tragedie, empiri, kategori, problem, dilemma* og *skepsis* kommer fra gresk. Fra latin har vi *innovasjon, intuisjon, konklusjon* og mange flere. Tilsvarende er det med en hel rekke ord innenfor **politikk** og **samfunnsliv**: *asyl, demokrati, politikk, minister og økonomi*. Innenfor **medisin** og **naturvitenskap** finnes mange ord med gresk opprinnelse: *diett, epilepsi, hormon, hygiene, klinikk, kromosom, skjelett, klima, krystall, metall, magnet, planet og termometer*.

Teateroppsetning av den greske tragedien *Antigone* (fra år 442 f.Kr.) av Sofokles. *Antigone* spilles av Nina Woxholtt (i svart). Ane Dahl Torp spiller rollen som *Ismene* (Agder Teater, 2004).
Kilde: Kjell Inge Søreide / SCANPIX

ORDDANNING

Når så store deler av det vitenskapelige ordforrådet kommer fra latin, eller via latin fra gresk, skyldes det delvis at grekerne, og deretter romerne, hadde drevet det langt på mange områder og dermed ble hovedleverandør av ord og begreper til ettertiden. Nesten hele det geometriske ordforrådet, for eksempel, er fra gresk. Men latinens gjennomslag skyldes også at latin var de lærdes felles språk gjennom hele middelalderen. Latin var vitenskapens, ikke minst naturvitenskapens, felles internasjonale språk frem til 1700-tallet. Både Kopernikus, Bruno og Newton skrev viktige verk på latin. Det var stadig behov for å bruke gresk og latin til å uttrykke nye tanker og fenomener. De klassiske språkene fikk dermed en ny blomstringstid, når ordstammer, ord og ordelementer ble tatt i bruk for å beskrive stadig nye sider av virkeligheten. Latin blir fremdeles brukt i botanikken og zoologien for å benevne og beskrive eksemplarer og arter.

De klassiske språkene gjør seg også sterkt gjeldende innenfor **teknikk** og **teknologi**. Teknologien slik vi forstår den i dag, var ikke veldig avansert i antikken, selv om både *teknikk* og *mekanikk* er ord vi har fra gresk. Ordene *digital* og *kanal* har vi fått fra latin. Det første av *digis*, genitiv *digitis* (finger), som senere fikk betydningen «siffer». En telte ofte på fingrene – og

moderne elektronikk er jo sifferbasert. Det andre, *canalis*, betydde opprinnelig «vannrenne».

Den moderne verden har trengt nye ord som *astronaut*, *automobil*, *diskotek*, *fotografi*, *mikrofon*, *mikroskop* og *mobiltelefon*. Dagligdagse ord i vår tid som *telefon* og *televisjon* kommer av *tele* (fjern), *fon* (lyd) og *visio* (syn), mens *helikopter* stammer fra *heliko* (snurre) og *pter* (vinge).

Mange av de opprinnelig tekniske og konstruerte ordene er blitt allemannseie, mens mange andre er mer spesialiserte og «tekniske»; de er **termini technici**. Ikke minst innenfor **psykologi** og **medisin** finnes det et mer presist latin-gresk internspråk ved siden av det som vanlige folk bruker om kroppsdeler og sykdommer. Mye av fagspråket er likevel i allmenn bruk, jf. *depressiv* (latin), *hypokonder* (gresk), *manisk* (gresk) og *senil* (latin). *Senilis* er adjektivet til *senex* (gammelt menneske, egentlig 60-åring). Ikke alle som snakker om EKG og EEG, vet at forkortelsene står for elektrokardio-gram (*kardia* betyr «hjerter» på gresk) og elektro-enkefalo-gram (*enkefalos* betyr «hjerne» på gresk). *Gramma* betyr en «linje» eller et «riss».

*På øya Rodos finnes det mange monumenter fra antikken.
På bildet ser vi Akropolis, som blant annet bestod av et Apollon-tempel, et amfiteater, et stadion og et bibliotek.
Kilde: Fremmedspråksenteret*

I moderne orddanning benyttes elementer fra gresk og latin ofte om hverandre. Slik er det i *hyper-aktiv* og *homo-seksuell*, i *auto-mobil* og *tele-visjon* (der det greske ordelementet står først) og i *mobil-tele-fo*n (der det latinske står først og de to greske står sist).

Enkelte klassiske ord fikk ny betydning i en ny tid. En **παράσιτος**/*parasitos* på gresk er en komediefigur som «sitter ved siden av» folk og spiser ubedt av deres matfat. Hos oss er parasitter et medisinsk og ikke et sosialt fenomen. En *satelles* (genitiv *satellit*is) er en følgesvenn eller vokter. Tidligere ble *satellites* brukt på lærd latin om planetenes måner; i nyere tid har en snakket om satellittstater og for oss i dag er satellitter noe annet igjen.

Mange begreper og relasjoner uttrykkes med ord og ordelementer fra gresk og latin. Innenfor teknikk og teknologi for eksempel med ordelementene *krono*-(tid), *foto*- (lys), *gram*- og *graf*- (skrift, tegn), *-fo*n (lyd), *-meter* (mål) og *-skop* (syn). Noen eksempler på slike ord er gramfon, fonograf, termometer, kronometer, kronologi, stetoskop, fotografi og fotosyntese.

Ofte ser vi også *mega*-, *mikro*-, *makro*- og nå også *nano*-: megabyte, mikrosystem, makroøkonomi og nanoteknologi.

Sammensetninger med preposisjoner og andre forstavelser florerer. De greske *ana*- (opp), *kata*- (ned), *dia*- (gjennom), *anti*- (imot) og *hyper*- (over) og *peri*- finner vi igjen i ord som analyse, katastrofe, diagram, antibiotika, hyperaktiv og periskop. De latinske *cum*-/*co*-, på norsk ko(n) (med), *pre*- (foran), *ante*- (før), *e*-/*ex*- (ut av) finner vi igjen i ord som kompetitiv, prefabrikkert, antesipere og eksos.

Gresk og særlig latin var også produktive innenfor andre områder enn vitenskapene. Ordet *international* dukker først opp på engelsk i 1780, for så raskt å spre seg til andre europeiske språk. Det er fra denne tiden at også norsk i økende grad integrerer hele det felles internasjonale ordforrådet. Nå «absorberer», «definerer» og «diskuterer» vi hver dag.

Noen greske og latinske ord har gitt grunnlag for oversettelseslån eller har fått norske konkurrenter. Det latinske substantivet *conscientia*, sammensatt av *con* (med) og *scientia* (viten), er blitt «medvit» og «samvit» på nynorsk og «samvittighet» på bokmål. *Televisjon*, sammensatt av det greske *tele*/**τῆλε** (fjern) og latinske *visio* (syn), er blitt «fjernsyn», men *telefon* som er sammensatt av det samme *tele* og *fon* som kommer av fone/ **φωνή** (lyd) er ikke blitt *fjernlyd*.

Finis sanctificat media

Hensikten helliger midlene

Forma bonum fragile est

Skjønnhet er et skjørt gode

Forma viros neglecta decet

En viss uvørenhet med utseendet kler menn

Plures adorant solem orientem quam occidentem

Flere tilber solen når den går opp enn når den går ned

Secundae cogitationes meliores

Det en kommer til ved annen gangs tenkning, er best

KLASSISKE SPRÅK I TID OG ROM

GRESK

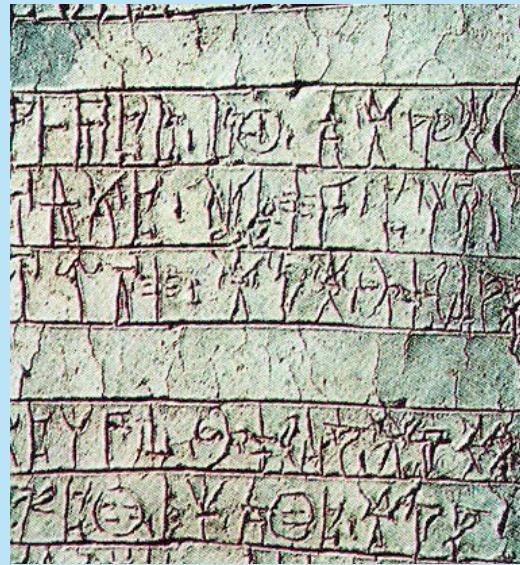
Det greske språket har en lengre dokumentert historie enn noe annet europeisk språk, helt fra bronsealderen, ca. 1400 f.Kr., til i dag. Kjerneområdet for gresk språk i antikken var sørspissen av Balkan-halvøya, det som i dag utgjør det greske fastlandet, og Egeerhavet. Men «Hellas» var ingen stat i antikken; grekerne bodde for det meste i selvstendige byer og områder, og de spredte seg over hele middelhavsområdet, først til øyene i Egeerhavet og vestkysten av Lille-Asia (dagens Tyrkia), deretter langs Svartehavets strender og til Sicilia og Sør-Italia og videre vestover.

Kartet viser greske kolonier (markert med grønn farge) ved Middelhavet og Svartehavet i antikken.

Kilde: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Location_greek_ancient.png (public domain)

Den eldste gresken ble skrevet på såkalt linear B-skrift, en stavelsesskrift som var lånt fra andre, og som var lite egnet til å gjengi gresk språk. Tekster er bevart på leirtavler fra 1400–1100 f.Kr. på Kreta og det greske fastlandet. Tekstene gjelder administrative og økonomiske forhold.

Leirtavle fra bronsealderen med gresk skrevet med linear B-skrift flere hundre år før grekerne utviklet alfabetet.

Kilde: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linear_B.jpg (public domain)

Det greske alfabetet

Α α	alfa
Β β	beta (uttales på moderne gresk <i>v</i>)
Γ γ	gamma (uttales på moderne gresk <i>j</i> foran fremre vokaler)
Δ δ	delta (siden brukt om et <i>delta</i>)
Ε ε	epsilon («tynn e»)
Ζ ζ	zeta (zd)
Η η	eta («lang åpen e-lyd»)
Θ θ	theta
Ι ι	iota
Κ κ	kappa
Λ λ	lambda
Μ μ	my
Ν ν	ny
Ξ ξ	ksi (gjengir lyden <i>ks</i> – skrives oftest med <i>x</i> på moderne språk)
Ο ο	omikron («liten o»)
Π π	pi
Ρ ρ	rho
Σ σ ς	sigma (det tredje tegnet ble brukt når sigmaen kom på slutten av et ord)
Τ τ	tau
Υ υ	ypsilon («tynn y»). Skrives ofte <i>upsilon</i> – kan også transkriberes <i>u</i>
Φ φ	fi (phi)
Χ χ	chi (khi)
Ψ ψ	psi
Ω ω	omega («stor o»)

De 24 bokstavtegnene gjorde også tjeneste som talltegn fra 1 til 24. I dag brukes greske bokstaver som matematiske symboler, for eksempel π (3,14).

Det greske skriftbildet består ikke bare av bokstaver. Når et ord begynner med vokal, står det alltid et pustetegn over. Tegnet ' har ingen konsekvenser for uttalen. Tegnet ˘ indikerer at ordet skal begynne med en h-lyd. Hvis ordet begynner med diftong, står tegnet over den andre bokstaven: εὖ-. Når ordet begynner med stor bokstav, kommer tegnet foran: Ὁ-.

Dessuten finnes det tre aksenttegn, som opprinnelig angir tonelaget: ˘ ˘ ˘. Av og til blir en iota i en bøyningensendelse skrevet som en liten hale under bokstaven: ω̣.

Gresk kan vi følge kontinuerlig gjennom snart tre tusen år. Den antikke gresken var rik på gloser, rik på former og rik på dialekter. Homers heltedikt *Iliaden* og *Odysseen* hadde en lang muntlig tradisjon bak seg da de ble skrevet ned omkring 700/650 f.Kr. Filosofene Platon og Aristoteles brukte attisk gresk, dialekten i Athen, som fikk størst gjennomslag og ble mønster for ettertiden. Etter Aleksander den stores erobringer på 300-tallet f.Kr. ble et lett forenklet attisk med enkelte folkelige trekk det «fellesgreske» språket («koiné») for litteratur og administrasjon i hele det østlige middelhavsområdet. Østromerriket – det bysantinske riket – varte til 1453. Gresken levde videre og er i sin moderne form nasjonalspråk i dagens Hellas.

Kilde: Warner Bros. Pictures / SCANPIX

Kilde: SCANPIX

To kjente figurer fra gresk mytologi og historie: krigeren Akillevs (også: Akilles, Akhilles) og makedonerkongen Aleksander den store. Begge snakket gresk, men forskjellige dialekter. På det første bildet spilles Akillevs av Brad Pitt i filmen Troja. På det andre bildet ser vi Colin Farrell som Aleksander den store i filmen Alexander fra 2004.

LATIN

Latinen har en eventyrlig historie. Det er blitt sagt at latinene erobret Europa tre ganger, først med sverdet (Romerriket i antikken), så med korset (kristendommen og kirken i middelalderen), så med boken (gjenopplivning av den klassiske latinene i renessansen, og i lærd og vitenskapelig litteratur). I tillegg har latinene spredt seg gjennom knoppskyting ved at nasjonalspråkene stadig har lånt inn latinske ord og uttrykk. I dag har vi derfor langt på vei felles internasjonale ord og begreper – eller for å si det på latin: et internasjonalt vokabular og konseptuelt apparat.

Romerne overtok det greske alfabetet (se side 13), og de latinske bokstavene er i grunnen bare en annen måte å skrive greske bokstavtegn på. Latin dukker først opp i innskrifter på 500-tallet f.Kr. Latin var i utgangspunktet språket i Latium, et område ved elva Tiberen, der Roma ble den sentrale byen. Språket fulgte den romerske utvidelsen, først i Italia og så over hele middelhavsområdet og det sørlige Europa. Selvsagt foretrekkes ikke latinene de lokale språkene og gresken: Gresk fortsatte å være kultur- og litteraturspråk i det østlige middelhavsområdet. Keltiske, germanske og andre språk levde videre, men de ble ikke skriftspråk i antikken. Og latinene ble etter hvert svært utbredt blant folk flest.

Latinene kom til Frankrike og utviklet seg til fransk, selv om Asterix, Obelix og «en liten gallisk landsby» holdt stand. Scene fra filmen Asterix og Obelix mot Caesar. I hovedrollene Christian Clavier som Asterix og Gerard Depardieu som Obelix.

Kilde: SCANPIX

Da Romerriket gikk under på 400-tallet e.Kr. og latinen forgrenet seg i lokale talemål (romanske språk), levde og vokste latinen likevel videre. Latinen fikk en ny rolle som kirkens og hele den vestlige kristenhetens lærde, felles språk. Middelalderen (500–1500 e.Kr.) er på mange måter latinens glanstid i Europa. Vi har allerede nevnt kirkens rolle. Det finnes enorme mengder med latinske tekster fra denne tiden skrevet på et litt enklere og mindre stivt latin (såkalt middelalderlatin). I renessansen fikk de

Kartet viser Romerriket – Imperium Romanum i år 116 e.Kr.
Kilde: Jani Niemenmaa, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Romia_Imperio.png,
CC-lisens: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>

klassiske greske og latinske tekstene, og gjennom dem den klassiske latinen, igjen et oppsving.

Den latinske arven stopper heller ikke i Europa. Spanjolene og portugiserne tok med seg språkene sine da de koloniserte Amerika på 1500-tallet. Det samme gjorde franskmennene da de koloniserte deler av Afrika, Amerika og Asia. I dagens Latin-Amerika er f.eks. spansk offisielt språk i 19 land. Vi kan derfor trygt si at latin er opphavet til flere verdensspråk.

Utbredelsen av romanske språk i dag.
I dag snakkes romanske språk over store deler av verden.
blå – fransk, grønn – spansk, oransje – portugisisk
gul – italiensk, rød – rumensk

Kilde: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:World-Map-romance.png> (public domain)

Variatio delectat

Forandring fryder

Pauci vident morbum suum, omnes amant

Få ser sin egen svakhet, alle elsker den

Repetitio est mater studiorum

Gjentakelse er opplæringens mor

Romae quoque homines moriuntur

Også i Rom dør menneskene

ANTIKKENS KULTUR

I dag møter vi antikkens kultur eller den klassiske kulturen gjennom **materielle levninger**: byggverk, ruiner, kunstverk og gjenstander som arkeologene har brakt opp i dagen. Og vi møter den gjennom **tekster** som gir oss tilgang til antikkens tro og tenkning, mytologi og religion, samfunn og politikk. Fra antikken er det bevart offentlige og private innskrifter på stein, noen brev og dokumenter på papyrus, men mesteparten av de tekstene vi har i dag har vi bevart gjennom avskrifers avskrifter. Ikke minst er vi middelalderens munkar stor takk skyldig fordi vi i dag kan lese biografier, taler, episk og lyrisk diktning, tragedie og komedie, historiske og filosofiske verk fra antikken. Antikkens språk og kultur har også satt sine spor gjennom **institusjoner** som demokratiet og de olympiske leker. For selv om grekerne og romerne neppe ville kjent seg helt igjen i for eksempel den norske demokratiske modellen eller de siste olympiske lekene, har begge deler røtter i antikken.

GRESK-ROMERSK KULTUR

De første som overtok og omformet gresk kultur i stor skala, var romerne (særlig fra ca. 100-tallet f.Kr.). Kunst, mytologi, litterære former, filosofi og retorikk ble overtatt og tekster oversatt i stort omfang. Romernes åndsliv var langt på vei en oversettelses-kultur og noen av de romerske oversettelsene eller variantene er vår eneste tilgang til de greske versjonene. Derfor snakker vi ofte om «gresk-romersk

kultur». Romernes største helt, Aeneas, kom da også egentlig fra Troja – rett ut av den greske helte-mytilogien. Historien om denne helten beskrives i den romerske dikteren Vergils helte-dikt *Aeneiden* som bl.a. tematiserer reisen fra Hellas til Roma og hvor Aeneas går fra å være en gresk til å bli en romersk helt. På slutten av filmen *Troja* kan du se Aeneas flykte fra den brennende byen med husgudene sine.

Arrival of Aeneas in Italy, the Dawn of the Roman Empire (maleri fra 1600-tallet). Sagnet sier at den trojanske helten Aeneas dro til den italiske halvøy og grunnla byen Roma.
Kilde: Art Media / SCANPIX

ROMERSKE DYDER

Romerne bevarte imidlertid alltid sitt særpreg i forhold til grekerne. De hadde en egen sans for *mos maiorum* («fedrenes skikk og bruk»). *Pater familias*

(familiefaren) stod sterkt, og romerske dyder som *pietas* (fromhet), *virtus* (tapperhet), *labor* (arbeid), *industria* (flid) og *constantia* (urokkelighet) var viktige elementer i deres selvbilde. I tillegg til dette var romerne dyktige administratører og ingeniører – de styrte et helt verdensrike og bygget veier og broer, akvedukter og spa-anlegg.

ANTIKKENS MYTOLOGI

Antikken har gitt oss en rik verden av myter, fantastiske fortellinger om guder og helter som er blitt udødeliggjort i kunst og litteratur. Tenk på fortellingene om den vakre kjærlighetsgudinnen Afrodite, orakelguden Apollon og krigsguden Ares. Disse greske gudene som vi finner igjen i romersk mytologi, der Afrodite er Venus, Apollon er Apollo og Ares er Mars. Tenk på heltene Akillevs, som valgte æren og døden fremfor et langt og trygt liv, eller på Jason og jakten på det gylne skinn. Herakles (eller Herkules, som han heter på latin) utførte tolv storverk, blant annet temmet han en ildsprutende tyr og hentet en helveteshund fra Hades. Og det er mange flere – ikke minst kjærlighetshistorier. Tenk på Orfeus og Evrydike, Odysseus og Penelope, Aeneas, som må forlate sin elskede Dido fordi han må grunnlegge Roma, de tragiske historiene om Medea, som dreper sine barn for å hevne seg på mannen, og Elektra og Orestes, som dreper sin mor for å hevne sin far.

Det ble også skapt myter i en annen forstand rundt historiske skikkelser som Leonidas og de tre hundre ved Thermopylene, feltherrene Aleksander den store og Caesar, filosofen Sokrates, som plaget folk med spørsmål på torget i Athen, og de romerske keiserne Nero, Caligula og Commodus. Commodus så vi sist i filmen *Gladiator*.

Til venstre på bildet ser vi Gaius Julius Caesar i Ciaran Hinds' skikkelse i TV-serien Rome. Kilde: SCANPIX

Fra venstre keiser Commodus (Joaquin Phoenix) og Maximus Decimus (Russel Crowe) i filmen Gladiator (2000). Kilde: SCANPIX

KLASSISKE IDEALER

Den klassiske kulturen har gjennom historien ofte blitt trukket frem som en modell til etterligning og blitt plassert høyt oppe på en pidestall. Mange har påkalt det den engelske dikteren Edgar Allan Poe har kalt «the glory that was Greece and the grandeur that was Rome». Antikken har gitt oss mesterverk som Homers nasjonalepos *Iliaden* og *Odysseen*, den greske tragedie, filosofiske dialoger og offentlige taler.

Klassisk arkitektur forbinder vi først og fremst med templer, universiteter og børser, for eksempel børsen i Oslo, som til og med har en statue av handelsguden Hermes eller Merkur foran inngangen. Men antikken var ikke bare templer og taler: det var også vanlige mennesker og deres dagligliv.

Den romerske byen Pompeii ble begravet i aske og lava ved vulkanen Vesuvus utbrudd i 63 e.Kr. Da byen ble gravet ut fikk man interessante innblikk i både rike og fattige menneskers liv. Ikke minst fikk mange sjokk av de mange erotiske maleriene som dekorerte Pompeiis vegger. Dette stod ikke helt i stil med de romerske dydene nevnt ovenfor.

Cave canem. Vokt Dem for hunden! Mosaikk fra utgravninger i Pompeii. Kilde: Jan Gunnar Furuly / SCANPIX

Freske fra Villa dei Misteri, «Mysterievillaen», i Pompeii. Kvinnen bærer en offergave til fruktbarhets- og vinguden Dionysos. Kilde: SCANPIX

På mange måter kan vi identifisere oss med grekerne og romerne, særlig fordi vi har arvet både institusjoner og begreper fra dem. Samtidig kan noen aspekter ved livet deres virke svært så fremmede: De hadde slaver og ofret dyr til gudene. Men ettersom vi likevel kan trekke mange paralleller mellom den antikke kulturen og vår egen kultur, er det spennende å lese om deres syn på samfunn og politikk, liv og død. For eksempel er demokrati et begrep som de færreste vil stille noe spørsmål ved i dag, men hos grekerne kan vi finne argumenter både for og imot.

Klassisk

Ordet klassisk kommer av det latinske *classis*, som betyr en «formueklasse» eller en «rangorden» blant borgerne. *Classis* får etter hvert en ny betydning, først «soldatkontingent», og dernest en «flåte» av krigsskip.

Ordet *classicus* på antikk latin betegner noe som har med hær eller flåte å gjøre, eller med rang. Det kan av og til brukes om diktere som har «klasse» eller er «førsteklasses». I renessansen ble *classici* brukt om de forfatterne som en leste på skolen, i klassene (*in classibus*), for å lære seg god latin – mønsterforfattere. Dette kom til å gi ordet *classicus*/klassisk en betydning i retning av forbilledlig, ideell. Det ble særlig knyttet til gresk skulptur fra 400-tallet f.Kr. Det kom så i bruk som allmenn kvalitetsbetegnelse innenfor flere tidsrom og kulturer.

I dag bruker vi ordet om den gresk-romerske verden generelt uten at det behøver å være så verdiladet.

Skulpturen til venstre er et typisk eksempel både på klassisk skulptur, klassiske skjønnhetsidealer og klassisk idrettskultur. I en slik grad er den blitt et symbol på olympiske leker at den ble brukt på greske euromynter i forbindelse med OL i Athen i 2004.

Kilde skulptur: MatthiasKabel, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greek_statue_discus_thrower_2_century_aC.jpg,
CC-lisens: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>

Kilde euromynt: European Central Bank (ECB)/ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:%E2%82%AC2_commemorative_coin_Greece_2004.png

Veritatis simplex oratio est

Sannhetens tale er enkel

Quo quisque stultior, eo magis insolescit

Jo dummere noen er, desto mer uforskammet er han

Fortuna multis dat nimis, satis nulli

Lykken gir mange for mye, ingen nok

Hodie mihi, cras tibi

I dag meg, i morgen deg

Imperatorem stantem mori oportet

En hersker bør dø stående

Verba volant, littera scripta manet

Ordene flyr, bokstaven som er skrevet blir stående

ER GRESK OG LATIN VANSKELIGE SPRÅK?

«'Mensa rotunda,' sa lille Marius og døde,» står det i Aleksander Kiellands roman «Gift». Mange nordmenn kjenner fortsatt uttrykket, som har blitt stående som et symbol på hvor vanskelig latin er – ja, man kan til og med dø av det! *Mensa rotunda* betyr «det runde bord» og er brukt som bøyningsmønster i utallige latinske grammatikker. Nå er det ikke så sikkert at lille Marius faktisk døde av latinen – det var matematikken han ikke fikk til – men latin og gresk ble på mange måter symboler på den unyttige puggeskolen. Og ja, latin og gresk må læres og innlæres. Det finnes ingen «kongevei» og ingen snarveier.

Men alt arbeidet gir uttelling! Gresk og latin gir deg nøkkelen til to store kulturområder samtidig som det blir lettere å forstå grammatikken i for eksempel fransk, spansk eller tysk og hele det internasjonale ordforrådet. Siden ingen snakker gammelgresk og latin, behøver en heller ikke å beherske dem muntlig. For de ivrigste finnes det miljøer og foreninger der en snakker sammen på mer eller mindre klassisk latin, av pedagogiske grunner og for sportens skyld. Og det finnes to radiostasjoner med nyheter på latin – én i Finland og én i Vatikanet!

ALFABET OG UTTALE

Både latin og gresk er forholdsvis lett å uttale, særlig hvis vi sammenligner med fransk og engelsk. Hvis vi igjen holder oss til latinen, så er det to ting som er viktig å huske på hvis vi vil ha tilnærmet antikk uttale:

1. C ble uttalt *k*, selv om det ofte i senere tid har blitt uttalt med en *s*-lyd. Caesar ble derfor i antikken kalt *Kaesar*, noe vi jo kjenner igjen i vår *keiser*.

2. Vokalene ble stort sett uttalt som våre, bortsett fra *o*, som er nærmere vår *å*, og *u*, som er nærmere vår *o*. For eksempel skal Roma uttales «Råma» og *unus* (én) mer som det italienske *uno*, altså «onos».

Det kan være litt brysomt å lære seg hvor trykket skal ligge, men det finnes regler. For eksempel er dette regel nummer én: *Trykk på tredje siste stavelse, hvis ikke nest siste er lang*. Dessuten markerer ordbøker gjerne hvor trykket skal ligge der det ikke sier seg selv.

Gresk har selvfølgelig det «lille ekstra» at du også har et annet alfabet. Men akkurat alfabetet er ikke så vanskelig. Det sitter i løpet av en ettermiddag.

ORDSTILLING OG KASUS

Norske substantiver har gjerne entalls- og flertallsformer, og eiendoms-s. Utover dette bøyes de ikke. Hvordan ordene forholder seg til andre ord og fungerer i setningen, blir bestemt av ordstillingen og ved hjelp av preposisjoner. På latin bøyes ordene. Det vil si at de får forskjellige endelser alt etter hvilken funksjon de har i setningen, og slik er det lett å tolke en setning uansett ordstilling. Disse endelsene angir det vi kaller ordenes kasus. Latin har seks kasus. De står i venstre kolonne i tabellen nedenfor.

La oss ta Lille Marius' eksempel, *mensa* (bord). Dette er bøyingsmønsteret for alle hunkjønnsord som ender på -a, og alle disse bøyes som i tabellen:

	Entall	Flertall
Nominativ	mensa	mensae
Vokativ	mensa	mensae
Akkusativ	mensam	mensas
Genitiv	mensae	mensarum
Dativ	mensae	mensis
Ablativ	mensa	mensis

Bruken av endelsene gjør at en ikke blir avhengig av ordstillingen, slik man er på norsk. Tenk deg setningen *Maria gir Martha et bord*. Hvis vi i stedet skriver *Martha gir Maria et bord*, endrer betydningen seg fullstendig. På latin derimot er det ikke nødvendig å forandre på ordstillingen selv om betydningen endres. **Hvem** som gir **hva** til **hvem**, vil være tydelig på grunn av endelsene: *Maria Marthae mensam dat* – og det spiller ingen rolle om vi skriver *Marthae Maria mensam dat*. I begge tilfeller er det klart at Maria er den handlende (subjektet), fordi ordet slutter på -a og dermed er **nominativ**

(formen til den som utfører handlingen). Og at Martha er den som får noe, ser vi fordi hennes navn har fått en ekstra -e, som angir **dativ**, og som altså indikerer den man gir noe til. Men det er også komplikasjoner: Også **ablativ**, som ofte angir middel eller årsak, ender på -a (riktignok en lang *a*, men det er ikke alltid så lett å se). Vi kan derfor ikke bare mekanisk oversette ord for ord, vi må se på sammenhengen.

VERB

Også verbene har forskjellige endelser; de angir person, entall og flertall, akkurat som på tysk og fransk. På norsk heter verbet *gi* bare *gir* i alle personer i presens, uansett hvem og hvor mange som gjør det. På latin er det forskjell på entall og flertall, og på 1., 2. og 3. person. Verbet for å gi (*dare*), som vi har brukt ovenfor, bøyes som følger i presens:

	Entall	Flertall
1. person	do	damus
2. person	das	datis
3. person	dat	dant

De som kan litt fransk eller spansk, vil se at dette ikke er veldig forskjellig fra de franske og spanske endelsene – for ikke å snakke om italiensk. Endelsene gjør at vi ofte ikke behøver å nevne subjektet (hvem det er som utfører handlingen). La oss bruke en variant av setningen vi brukte i eksempelet ovenfor:

Hun gir bordet til Maria. På latin blir det *Mensam Mariae dat*.

Alle vil se av **dat** at det her handler om tredjeperson entall, altså *hun* eller *han* (kjønnet fremgår ikke). Slik kan latinen uttrykke seg veldig kort. *Jeg elsker deg*, for eksempel, blir *te amo*.

Latin har også visse systemer for hva slags ord som betegner hva. Her er noen eksempler:

-tor	utførende
imperator	(jf. <i>imperare</i> – å kommandere)
motor	(jf. <i>movére</i> – å bevege)
faktor	(jf. <i>fácere</i> – å gjøre)
rector	(jf. <i>régere</i> – å styre)

-trix	utførende i hunkjønnsform
imperatrix	(keiserinne)
rectrix	(kvinnelig rektor)

-tas	egenskap
veritas	(sannhet jf. <i>verus</i> – sann)
felicitas	(lykke, jf. <i>felix</i> – lykkelig)
sobrietas	(edruskap, jf. <i>sobrius</i> – edru)
qualitas	(kvalitet, jf. <i>qualis</i> – slik som, altså «slik-som-het»)

Disse og mange andre endelser er blitt produktive når en senere har konstruert latinskbaserte fremmedord, ikke minst i moderne språk. Særlig endelsen *-tas* (norsk *-tet*) har blitt mye brukt for å uttrykke abstrakte egenskaper, for eksempel «kvalitet». Til og med på tullelatin à la Harry Potter og hans trylleformler brukes endelsene slik som på latin: Formelen *sklio*, som vi har nevnt tidligere, er det norske ordet *sklie* med den latinske endelsen i første person entall, *-o*.

Scene fra filmen *Life of Brian* (1979). Året er 33 e.Kr., og Brian (Graham Chapman) blir noe ufrivillig en Messias. Skuespillerne John Cleese og Michael Palin helt til høyre i bildet. Kilde: SCANPIX

Grammatikktime à la Monty Python

En av de morsomste episodene i filmen *Life of Brian* er når den romerske *centurionen* tar den jødiske opprøreren Brian på fersken idet han skriver graffiti. Han har ikke bøyd et eneste ord riktig, men *centurionen* går metodisk til verks:

Centurion: What's this, then? «Romanes eunt domus»? People called Romanes, they go, the house?

Brian: It says, «Romans go home».

Centurion: No it doesn't! What's the latin for «Roman»? Come on, come on!

Brian: Er, «Romanus»!

Centurion: Vocative plural of «Romanus» is?

Brian: Er, er, «Romani»!

Centurion: [Writes «Romani» over Brian's graffiti] «Eunt»? What is «eunt»? Conjugate the verb, «to go»!

Brian: Er, «Ire». Er, «eo, is, it, imbues, itis, eunt».

Centurion: So, «eunt» is ...?

Brian: Third person plural present indicative, «they go».

Centurion: But, «Romans, go home» is an order. So you must use ...?

[He twists Brian's ear]

Brian: Aaagh! The imperative!

Centurion: Which is ...?

Brian: Aaaagh! Er, er, «i»!

Centurion: How many Romans?

Brian: Aaaaagh! Plural, plural, er, «ite»!

Centurion: [Writes «ite»] «Domus»? Nominative? «Go home» is motion towards, isn't it?

Brian: Dative!

[the Centurion holds a sword to his throat]

Brian: Aaagh! Not the dative, not the dative! Er, er, accusative, «Domum»!

Centurion: But «Domus» takes the locative, which is ...?

Brian: Er, «Domum»!

Centurion: [Writes «Domum»] Understand? Now, write it out a hundred times.

Brian: Yes, sir. Thank you, sir. Hail Caesar, sir.

Centurion: Hail Caesar! And if it's not done by sunrise, I'll cut your balls off.

Kilde: Python (Monty) Pictures

LATINSKE MOTTOER OG ORDSPRÅK

En måte mange kommer i kontakt med gresk og særlig latin på, er gjennom de mange sitatene, eller såkalte bevingede ord som jo allerede har krydret dette heftet. De mange, ofte litt banale, ordtakene er et annet eksempel på hvordan latinsk språk og antikk visdom er blitt hjemmevant.

Industria nil impossibile

For fliden er ingenting umulig

Lupus pilum mutat, non mentem

Ulven skifter ham, ikke sinn

Manus manum lavat

Den ene hånden vasker den andre

Mendacem memorem esse oportet

Løgneren bør ha god hukommelse

Multa petentibus desunt multa

De som begjærer mye, savner mye

Nemo saltat sobrius

Ingen danser edru

Parva leves capiunt animos

Små ting fengsler små sjeler

De latinske sitatenes popularitet kommer nok av at latinen lenge var et internasjonalt språk. Det latinske språket har hatt og har fortsatt en viss status. Når den unge studenten Rasmus Berg i en av Ludvig Holbergs komedier skal flotte seg, kaller han seg *Erasmus Montanus* (Rasmus Berg på latin). Den godeste Holberg gjør da også grundig narr av den unge studenten i sitt teaterstykke fra 1700-tallet. I dag ønsker mange som skal ha et nytt motto til en forening, som skal lage et våpenskjold, eller som skal lansere et nytt produkt eller firmanavn, at disse skal være på latin. Ja, det hender at latinlærere på universitetet blir ringt opp av folk som vil ha tatoveringer på latin!

Fra en offentlig bygning i Ludwigschafen, Tyskland: Dette bildet gjengir et gresk bevinget ord, gnothi seauton, «kjenn deg selv». Utsagnet er tillagt forskjellige greske filosofer, blant annet Sokrates, og var innskrevet på fasaden til tempelet til orakelet i Delfi.

Kilde: Immanuel Giel,

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gnothi_Sauton_Reichert-Haus_in_Ludwigshafen.jpg (public domain)

Særlig latin har en egen evne til å kunne uttrykke ting på en kortfattet måte. Legg merke til hvordan de fleste uttrykkene blir mye lengre på norsk. Vi har allerede sett på hvordan det latinske bøyningssystemet gjør at en kan uttrykke seg klart med en gang. *Veni, vidi, vici* – «Jeg kom, jeg så, jeg vant» – skal Caesar ha rapportert til senatet etter et seierrikt slag. Her er det ikke nødvendig med et subjekt ettersom endelsen -i indikerer at det er «jeg» som gjorde det. I tillegg blir uttrykket ekstra minneverdig ved bruk av bokstavrim.

Også i diktningen kan vi se hvordan følelser kan uttrykkes høyst økonomisk. Et kjent eksempel er den romerske dikteren Catull, som var mer interessert i å elske enn å drive politikk.

Odi et amo quare id faciam fortasse requiris
nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Jeg hater og elsker. Du spør hvordan det lar seg
gjøre? Jeg vet ikke, men at det skjærer i meg som
tortur.

*(Gjendiktet av Johann Grip og Henning Hagerup. Catullus. Samlede
dikt. Tiden Norsk Forlag, 1996.)*

På bare to linjer bretter Catull ut hele sitt følelsesliv. Latinske og greske setninger kan imidlertid også være veldig lange, særlig i filosofiske og politiske tekster. Men også disse tekstene krydret grekerne og romerne ofte med kortere ordtak. Ikke minst er historieskrivningen full av minneverdige ord eller setninger. Her er noen kjente sitater fra historiske personer:

CAESAR

Iacta est alea

«Loddet er kastet» skal Caesar ha sagt da han krysset elva Rubicon og dermed innledet borgerkrigen i Roma. Uttrykket brukes fortsatt når folk beveger seg inn i en konflikt uten rettemulighet.

Et tu Brute

«Også du, Brutus» skal Caesar ha sagt i dødsøyeblikket da også Brutus, en av hans tidligere tilhengere, forrådte ham og støtte dolken sin i ham. I dag brukes uttrykket nettopp når man undrer seg over å bli dolket av sine nærmeste.

CATO

Praeterea censeo Carthaginem esse delendam

«Forøvrig mener jeg at Karthago bør ødelegges» var Catos refreng i det romerske senatet på hvert eneste møte. Dette uttrykket brukes i dag når folk gjentar sine synspunkter.

ARKIMEDES

Εὕρηκα (H)eureka

«Jeg fant» skal matematikeren Arkimedes ha sagt da han kom på det som i dag kalles Arkimedes' lov: Oppdriften er lik mengden av det fortrenget vannet.

Noli turbare circulos meos

«Rør ikke mine sirkler» sa Arkimedes til soldatene som kom for å henrette ham. At sitatet er kjent på latin, selv om Arkimedes var greker, er et eksempel på hvordan vi kjenner mye gresk gjennom latinske oversettelser.

DIOGENES

Ἀποσκότησόν μου

«Ikke skygg for meg» sa Diogenes i tønna da Aleksander den store tilbød seg å oppfylle hans største ønske og stod i veien for sola. Det må ha vært om vinteren i Hellas.

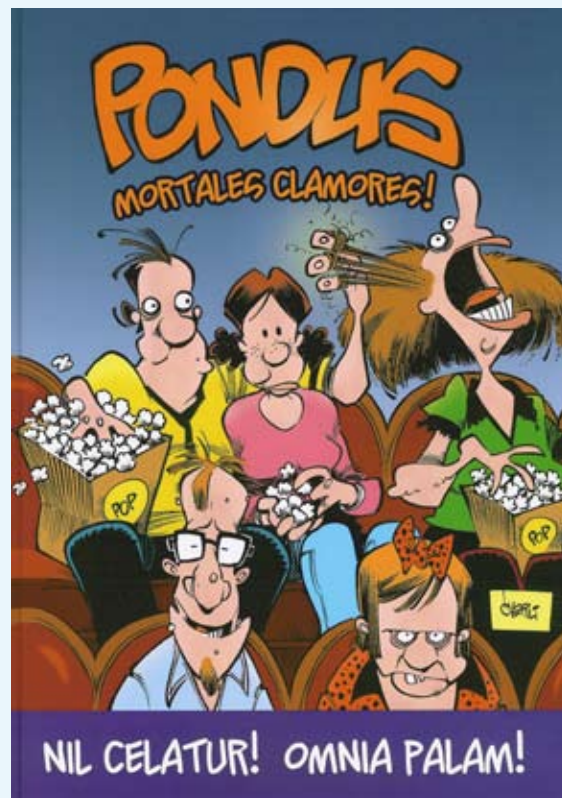

*Alexander og Diogenes. Aleksander den store og den greske filosofen Diogenes malt av Gaspard de Crayer (1584–1669).
Kilde: SCANPIX*

LATIN I NORGE

Latinen kom til Norge med kristendom og kirke og via andre språk. Den som vil bli fullkommen i lærdom, heter det i *Kongespeilet* fra 1200-tallet, bør lære seg alle språk, men fremfor alt latin og fransk, «for de språkene når lengst». Fra middelalderen finnes det kirkelatinske tekster og et par latinske norgeshistorier, eldre enn Snorres kongesagaer. Fra 1500-tallet er det bevart diktverk av de såkalte Oslo-humanistene, og fra 1600-tallet har vi blant annet en merkelig og morsom latinsk rebusbok. Den kongelige historio-grafen Tormod Torfæus skrev på 1700-tallet en stor norgeshistorie, *Historia rerum Norvegicarum*, som først nå blir oversatt til norsk. I tillegg skrev Ludvig Holberg, til tross for at han visste å gjøre narr av latinen, også mye på latin. Fortellingen om Niels Klims fantastiske reise til jordens indre etter å ha falt gjennom et hull i fjellet utenfor Bergen skrev Holberg opprinnelig på latin. Og nylig har latinen fått et oppsving ved at tegneserien Pondus også er kommet ut på latin.

Latin og gresk har også kommet inn i norsk – både gjennom kirken og andre europeiske språk – noe vi har forsøkt å vise gjennom hele heftet. Er du fortsatt i tvil, så ta en kikk på disse ordene. Dette er en samling vanlige norske ord, tre ord fra latin fulgt av tre ord fra gresk for hver bokstav – unntatt for v, hvor det er lite å hente fra gresk.

Tor Ivar Østmoe har oversatt to Pondus-bøker til latin. Her ser vi den andre boken, *Pondus mortales clamores!*, som kom ut i 2007. Gjengitt med tillatelse fra Strand & Øverli.
(distribusjon: strandoverli@yahoo.com)

ABSURD ABSTRAKT AKTIV AKADEMI AKROBAT
ALLEGORI **BREV BILATERAL BEIST** BASE BARBAR
BAKTERIE **DESIMAL DISIPLIN DIKTATOR** DIAKON
DELFIN DISKOTEK **EFFEKT ELEGANSE EKSPERT**
EKSTASE ELASTISK ENERGI **FLEKSIBEL FEMININ**
FIGUR FANTASI FENOMEN FOTO **GESTER GRAD**
GRASIØS GASTRONOMI GEN GLOBUS **HUMAN**
HUMOR HOSPITAL HISTORIE HARMONI HYGIENE
IGNORANT IMPULS INSTRUMENT IDE IDIOT
IRONI **KANDIDAT KLASSE KASUS** KAOS KATALOG
KOR **LITTERATUR LOKAL LIBERAL** LAMPE
LEOPARD LYRIKK **MATERIE MINIMUM MOTOR**
MAGNET METALL MUSIKK **NATUR NAVIGATØR**
NUMMER NARKOMAN NOMADE NYMFE **OPERA**
OPPORTUNIST ORIGINAL OBELISK ORGAN
ORTOGRAFI **PRESENS POPULÆR PROVOKASJON**
POESI POLITIKK POLEMIKK **RUIN REDUKSJON**
REFERAT RAPSODI RETORIKK REUMATISME
SENIL SEX SUSPEKT SKJEMA SFÆRE SKANDALE
TESTAMENT TEMPEL TERROR TAKTIKK TEKNIKK
TRONE **ULTIMATUM UNIVERS URNE** UTOPI URIN
URAN **VERB VILLA VISJON**

Ikke minst er latin og gresk fortsatt i live i det norske utdanningssystemet. **Antikkens språk og kultur** består av tre programfag i studiespesialiserende utdanningsprogram: **antikkens kultur, gresk** og **latin**. Antikkens kultur kan tas alene eller kombineres med gresk 1 eller latin 1. Det er mulig å bygge på gresk 1 og latin 1 med gresk 2 og latin 2. Disse tre programfagene tar opp mange av emnene vi har sett i dette heftet.

På fire av landets universiteter er det mulig å studere både latin og gresk, og Norge har også et institutt i Athen og ett i Roma hvor studenter kan studere antikkens levninger *in situ* (på stedet). Og husk: *non scholae sed vitae discimus!* (vi lærer for livet, ikke for skolen)

BØKER OG LENKER

OM DE ANTIKKE SPRÅKENE OG DERES UTVIKLING

Jansson, T. (2006). *Latin. Kulturen, historien, språket*. Oslo: Pax.

Østmoe, T. I. (2005). *Latin for gud og hvermann*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Ellegård, A. og Olofsson, A. (1982). *De internationella orden*. Stockholm: Liberläromedel (1. utgave utkom i 1967).

LÆREVERK PÅ NORSK

Roggen, V. m. fl. (1996). *Omnibus 1*. Oslo: Aschehoug.

Roggen, V. m. fl. (1997). *Omnibus 2*. Oslo: Aschehoug.

Hauken, T. (2001). *Lógos Attikós: lærebok i gresk*. Bergen: Fagbokforlaget.

ORDBØKER

Schreiner, E.; Nygaard, M.; Johanssen, J. (1998).

Latinsk ordbok. Oslo: Cappelen.

Berg, C. (1885). *Græsk-dansk ordbog*. København: Gyldendal (1. utgave utkom i 1864).

MODERNE BRUK AV LATIN

Pondus: *Licetne interpellare og Mortales clamores*

Asterix (her finnes flere hefter på latin)

Harry Potter: *Harrius Potter et Philosophi Lapis*

LATIN PÅ RADIO

Finland: *Nuntii latini*. Du finner den på <http://www.yleradio1.fi/nuntii/>.

Vatikanet sender messer på latin:

http://www.radiovaticana.org/en1/on_demand.asp?gr=ltg.

KULTUR OG HISTORIE

Fuchs, J. W. og Eliassen de Kat, M. H. (1999).

Antikkleksikonet. Oslo: Aschehoug. (Thorleif Dahls kulturbibliotek. Ny revidert og rikt illustrert utgave kommer i 2010).

Chrisp, P. (2007). *Antikkens Hellas*. Oslo: Damm.

Chrisp, P. (2007). *Antikkens Roma*. Oslo: Damm.

Skoie, M. og Vestrheim, G. (2009). *Antikken i ettertiden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tortzen, C. G. (2005). *Antikkens mytologi*. Oslo: Frifant forlag.

NYTTIGE LENKER

Fremmedspråksenterets latinside:

http://www.fremmedspraksenteret.no/sprakvalg_latin

Norsk klassisk forbund:

<http://www.klassiskforbund.org/>

Det norske institutt i Roma:

<http://www.hf.uio.no/roma/>

Det norske institutt i Athen:

<http://www.norwinst.gr/home.htm>

HELLAS

2000 – 1100 f.Kr.
Bronsealder med palasskultur

1100 – 800 f.Kr.
«Mørke århundrer»

800 – 500 f.Kr.
Arkaisk tid

Bystatene blir til. Greske bosetninger over store deler av middelhavet. Homer og Sappo.

1300

1200

1100

1000

900

800

700

600

500

ROMA

753 f.Kr.
Roma etter tradisjonen grunnlagt (Romulus og Remus)

753 – 509 f.Kr.
Kongetiden i Roma

500 – 323 f.Kr. Klassisk tid

Fra perserkrigene til Aleksander den stores død. Athen og Sparta de dominerende byene.

Demokrati. Gresk tragedie, Perikles, Sokrates Platon, Aristoteles og Demosthenes. Parthenon i Athen.

400 300 200 100 0 100 200 300 400

509 – 31 f.Kr. Den romerske republikken

200-tallet
Roma behersker Italia.

100-tallet
*Roma behersker den greske verden.
Gresk kulturinnflytelse på Roma.*

Siste århundre f.Kr.
Roma behersker stadig større områder i vest og øst.

Borgerkrigstid
Pompeius, Caesar, Antonius og Kleopatra. Catull og Cicero.

31 f.Kr. – 400-tallet e.Kr. Romersk keisertid

31–17 e.Kr. *Augustus enehersker over det romerske riket, inklusive det meste av den greske verden. «Augusteisk kultur» og Romas gullalder. Vergil og Horats. Pantheon i Roma. Deretter gode og dårlige keisere, med vekslende kulturelle og militære ambisjoner:*

98 – 117 Trajan. *Romerriket når sin største utbredelse: Nord-Afrika, Europa vest for Rhinen og sør for Donau, Lille-Asia og Midtøsten fram til Eufrat.*

284 – 311 Diokletian. *Riket blir i praksis splittet i en vestlig latinskspråklig og en østlig greskspråklig del.*

306 – 337 Konstantin. *Kristendommen statsreligion. Konstantinopel (Istanbul) grunnlagt som en ny og kristen hovedstad der det greske Byzantion lå.*

473. *Vestromerriket går i oppløsning under presset fra germanske stammer. Det bysantinske riket skrumper gradvis inn, men eksisterer til Konstantinopel blir erobret av tyrkerne i 1453.*

HELLAS

ROMA

Også i Midtøsten finner vi spor etter antikken. På bildet ser du teateret i Palmyra, Syria.
Kilde: Robert Harding / Masterfile / SCANPIX

Fokus på språk – Spesialutgave 19/2009

© Fremmedspråksenteret 2009

ISBN: 978-82-8195-038-2 (trykket) 978-82-8195-039-9 (på nett)

ISSN: 1890-3622

FREMMEDSPRÅKSENTERET

www.fremmedspraksenteret.no

ANTIKKENS SPRÅK I VERDEN – GRESK OG LATIN

Visste du at rundt en femtedel av det norske ordforrådet kommer fra latin? Og at vi stadig vekk bruker greske ord når vi snakker om kultur, politikk og vitenskap? Det kan derfor være både nyttig og morsomt å lære seg litt av disse språkene!

Dette heftet er skrevet av Øivind Andersen og Mathilde Skoie på oppdrag fra Fremmedspråksenteret. Øivind Andersen er professor i klassisk filologi, især gresk, ved Universitetet i Oslo. Mathilde Skoie er førsteamanuensis i latin ved Universitetet i Bergen og instituttleder ved Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk ved Universitetet i Oslo.

Hefet gir et innblikk i betydningen av de klassiske språkene i den moderne verden og retter seg mot elever, studenter, lærere, rådgivere og foreldre.